

Oude vrienden: De Nederlandse rol bij de opbouw van de Japanse marine, 1850-1870

Victor Enthoven

Japan is altijd een bijzonder land geweest, zeker in Westerse ogen: gesloten en mysterieus. Vanaf circa 1640 was de Nederlandse vestiging Deshima in de Baai van Nagasaki voor Japan het venster op de wereld.¹ Japan beschikte niet over een oorlogsvloot en bemoeide zich niet met de buitenwereld. Dat veranderde met de Vrede van Nanking (1842) die een eind maakte aan de Eerste Opiumoorlog, waarbij Groot-Brittannië met geweld toegang tot China kreeg. Het was alleen maar een kwestie van tijd voordat Japan aan de beurt zou zijn. Met medeweten van de Nederlandse regering verscheen in juli 1853 een Amerikaans eskader onder bevel van commodore M.C. Perry voor Uraga in de Baai van Edo om een persoonlijke brief van de Amerikaanse president aan de Japanse regering aan te bieden. De boodschap was duidelijk. In het voorjaar van 1854 werden de havens van Shimoda, Nagasaki en Hakodate opengesteld. Vijftig jaar later vernederde de Japanse oorlogsvloot tijdens de Slag bij Tsushima (27-28 mei 1905) de Russische vloot.

Dit essay gaat over de (kortstondige) Nederlandse bijdrage, en die van de Koninklijke Marine in het bijzonder, aan de transitie van Japan van een naar binnen gekeerde continentale mogendheid naar een maritieme (groot)macht.² De Nederlanders leverden oorlogsschepen, stuurden instructeurs en leidden Japans marinepersoneel op. Je zou dit de opmaat naar Japanse *sea power* kunnen noemen. Interne spanningen over de toenemende westerse invloed in het land maakten een eind aan deze samenwerking.

¹ Japan onderhield ook handelsrelaties met China, Korea en de Ryukyu (Riokioe) eilanden.

² Een eerdere versie van deze tekst is ter gelegenheid van de herdenking van 400 jaar Nederlands-Japanse betrekkingen in 2000 gepresenteerd bij het bezoek van een detachement Japanse adelborsten aan het Koninklijk Instituut voor de Marine in Den Helder. Martha Chaiklin en Jan Fernhout hebben toen veel informatie met mij gedeeld. Cynthia Viallé dank ik voor haar adviezen en suggesties bij deze versie.

Van continentaal naar maritiem

Sea power is de heilige graal van de zeeofficier. Door middel van de inzet van een slagvloot wil men dominantie op zee uitoefenen: het verkrijgen van heerschappij ter zee, het liefst via een beslissende zeeslag. Dit gedachtegoed wordt ook wel aangeduid met *navalism*. De Amerikaanse marineofficier A.Th. Mahan heeft deze doctrine ontwikkeld aan de hand van maritieme mogendheid Engeland, later Groot-Brittannië, tussen 1660-1783. Bij een maritieme mogendheid vormt de (slag)vloot de belangrijkste verdedigingslinie, omdat een dreiging vanaf land gering is of zelfs ontbreekt. Een maritieme mogendheid beschikt dan ook allereerst over een grote vloot en eventueel over een klein leger.³

De belangrijkste tegenstrever van de Engelsen in de zeventiende eeuw, de Republiek der Verenigde Nederlanden, was een continentale mogendheid, weliswaar met belangrijke maritieme belangen. De grootste bedreiging voor het voortbestaan van de Republiek kwam over land vanuit het zuiden (Frankrijk) en het oosten (Duitse staten). Maritieme opponent Engeland heeft nooit het voortbestaan van de Republiek in gevaar gebracht. De meeste financiële middelen gingen dan ook naar het omvangrijke Staatse Leger en de vele forten en vestingen. Zelfs ten tijde van de zeeoorlogen tegen het perfide Albion waren de uitgaven voor het leger hoger dan die voor de vloot.⁴ Dit in tegenstelling tot Engeland en haar *wooden wall* van oorlogsschepen.

³ A.Th. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* (Londen 1889); W.E. Livezey, *Mahan on Sea Power* (Norman 1947) 282; G. Till ed., *Seapower. Theory and Practice* (Portland 1994) 1; J. Anten, *Navalisme nekt onderzeeboot. De invloed van internationale zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942* (Amsterdam 2011).

⁴ M. 't Hart, *The Making of a Bourgeois State. War, Politics and Finance during the Dutch Revolt* (Manchester 1993) 32, 62, tabel 2.7; W. Fritschy, *Schulden als leerschool. De Unie der Zeven Verenigde Provinciën en de Europese Unie* (Amsterdam 2012) 6; W. Veenstra, *Tussen genest en Generaliteit. Staatsvorming en financiering van de oorlog te water in de Republiek der Verenigde Nederlanden, in het bijzonder Zeeland, 1586-1795* (Amsterdam 2014) 75.

Maar niet elk eilandenrijk is een maritieme mogendheid. Japan bijvoorbeeld heeft zich eeuwen lang afgewend van de zee. Het land verdedigde zich tegen aanvallen over zee met forten en grondtroepen. De Japanse militair denker Hayashi Shihei heeft rond 1780 over de Japanse defensie als ‘zeenatie’ geschreven. Voor een eilandenrijk is de zee, volgens Hayashi, zowel een beschermende gracht als een middel voor een invasie. Hij doet uit de doeken hoe Japan zich tegen een dreiging vanuit zee kan wapenen. De Japanse doctrine was gebaseerd op het Chinese continentale denken. Hierbij gaat het dus niet om een maritieme strategie, zoals bijvoorbeeld *sea power*, maar om *homeland defense*. Een ‘maritieme natie’ zoals Japan verdedigde zich, zoals gezegd, middels forten en grondtroepen.⁵

De Japanse marineleiding heeft zich het gedachtegoed van Mahan na 1889 snel eigen gemaakt. Tegen de tijd van de Chinees-Japanse Oorlog (1894-95), maar nog meer tijdens de Russisch-Japanse Oorlog (1904-05), was Japan uitgegroeid tot de sterkste maritieme mogendheid van Azië met een formidabele slagvloot.⁶

Deshima

Sinds 1640 werden de formele Japanse buitenlandse betrekkingen door het idee van een gesloten land gedomineerd. De komst van christelijke missionarissen diende belet te worden, terwijl de import van buitenlandse producten doorgang moest vinden. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) op haar beurt wilde deze doelen nastreven op voorwaarde dat de *shōgun* (de militaire leider en de feitelijke machthebber) exclusieve betrekkingen met de Nederlanders zou onderhouden. De *mikado* (keizer) had vooral een ceremoniële en religieuze rol. De *shōgun* zetelde in Edo (Tokyo) en de *mikado* in Kyoto. De Nederlanders werden verbannen naar een klein eilandje in de Baai van Nagasaki: Deshima. Het verblijf van

⁵ S. Hayashi, *Diskurs über die Wehrhaftigkeit einer Seenation*, bezorgd door F. Lederer (München 2003).

⁶ D.C. Evans en M.R. Peattie, *Kaigun. Strategy, Tactics, and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1887-1941* (Annapolis 1997).

de VOC-dienaren was aan veel en strenge regels gebonden. Het eerste aanspreekpunt voor de Nederlanders was de *bugy*, de gouverneur van Nagasaki.⁷

Deshima telde in de regel tussen de vijftien en twintig Nederlanders. Tijdens het handelsseizoen, wanneer de schepen tussen augustus en november vanuit Batavia waren aangekomen, liep dit op tot circa veertig personen. Op Deshima had het zogenaamde opperhoofd de leiding. Het eilandje was afgesloten door de Landpoort, die bewaakt werd. Het was de Nederlanders, met hoge uitzondering, niet toegestaan Deshima te verlaten. Het contact verliep via Japanse tolken, omdat het de Nederlanders verboden was Japans te leren. De handel en wandel van de Nederlanders werden gecontroleerd door *metsuke* (inspecteurs), dwarskijkers genaamd. Vrouwen, anders dan prostituees, hadden geen toegang tot het eiland. Het moet er dodelijk saai zijn geweest; het enige uitje vormde de hofreis.⁸ Het opperhoofd maakte elk jaar een reis naar Edo waar hij de *shōgun* bezocht, hem dankte voor de voortgang van de handel en geschenken aanbood. De geschenken bestonden vaak uit voorwerpen waar de *shōgun* uitdrukkelijk om had gevraagd middels een zogenaamde 'Eisch'.⁹ Voor de Nederlanders was de hofreis een goede gelegenheid om Japan beter te leren kennen. Voor de Japanners was de hofreis een uitgelezen kans om in direct contact te komen met de

⁷ L. Blussé, W. Rummelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000).

⁸ I. Smits, 'De 'Keesjes' van Maruyama', in: L. Blussé, W. Rummelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 43; R.H. Hesselink, 'Een jaar op Deshima', in: L. Blussé, W. Rummelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 50; K. Kawabata, 'De meisjes van Maruyama', in: W.R. van Gulik ed., *In het spoor van de liefde. Japans-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600* (Amsterdam/Rotterdam 1986) 43.

⁹ C. Viallé, 'In Aid of Trade. Dutch Gift-Giving in Tokugawa Japan', *Tōkyō daigaku shiryō hensanjo kijiō* [Bulletin of the Historiographical Institute of Tokyo University] 16:3 (2006) 57-78; C. Viallé, "'To Capture Their Favor". On Gift-Giving by the VOC', in: T.D. Kaufmann en M. North ed., *Mediating Netherlandish Art and Material Culture in Asia* (Amsterdam 2014) 291-320; A. Clulow, 'Gifts for the Shogun. The Dutch East India Company, Global Networks and Tokugawa Japan', in: Z. Biederman, A. Geritsen en G. Riello ed., *Global Gifts. The Material Culture of Diplomacy in Early Modern Eurasia* (Cambridge 2018) 198.

zogenaamde roodharige barbaren. Na 1790 werd de reis, vanwege de sterk afgenomen handel, nog slechts om de vier jaar gemaakt.¹⁰

De lange weg naar de openstelling van Japan

De napoleontische oorlogen hadden duidelijk gemaakt dat Nederland geen krachtige koloniale mogendheid meer was. De VOC was inmiddels failliet gegaan en Deshima viel onder het ministerie van Koloniën. In 1824 werd onder auspiciën van dit ministerie de Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) opgericht die de handel met Azië weer nieuw leven moest inblazen. Omdat het Japanse koper en kamfer essentieel waren voor de handel met China en India, koesterde de NHM-directie hoge verwachtingen van deze handel.¹¹

De Amerikanen keerden na hun onafhankelijkheid in 1776 de blik oostwaarts. Door storm, schipbreuk en foeragegebrek verschenen Amerikaanse schepen in Japanse wateren. Ook de Russen en de Britten toonden interesse voor het eilandenrijk.¹² Na de gebeurtenissen in China en de Vrede van Nanking (1842) leek het uur der waarheid voor Japan aan te breken.

Gesloten versus open

De *bakufu* (regering of uitvoerende macht van het shōgunaat) was verdeeld in twee facties. Van oudsher was de Japanse buitenlandse politiek beïnvloed door het gedachtegoed van de *jōi* (verdrijf de barbaren). De westerse barbaren moesten tot elke prijs de toegang tot het land geweigerd worden. Het christendom zou de politieke en sociale orde ondermijnen en de internationale handel zou het land ruïneren. Tegenover de uitvoer van goud,

¹⁰ K. Katagiri, 'De hofreis', in: L. Blussé, W. Rummelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 37.

¹¹ Nationaal Archief (NA), Archieven van de Nederlandse Factorij in Japan [1.04.21]; T. de Graaf, *Voor handel en maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964* (Amsterdam 2012).

¹² M. Kogure, *National Prestige and Economic Interest. Dutch Diplomacy Towards Japan, 1850-1863* (Maastricht 2008) 83.

zilver en koper hadden de barbaren maar weinig te bieden. Bovendien verboden oude wetten de vrije omgang met vreemdelingen. Onbeperkt contact met het westen zou de ondergang van het heersende Tokugawa-regime betekenen: ontrouwe *daimyō* (vazal van een leen met een eigen krijgsmacht) konden met buitenlandse steun in opstand komen. Hier tegenover stonden de *kaikoku* (open het land) voorstanders. In hun ogen was openstelling onvermijdelijk, omdat Japan zich niet tegen de westerse mogendheden zou kunnen verweren. Daarbij zou door de handelswinsten het mogelijk zijn in korte tijd en op grote schaal de superieure westerse technologie en wapentuig eigen te maken. Japan moest een welwillende houding aannemen en de oude wetten dienden aangepast te worden aan de moderne tijd. De *jōi* onderschatten duidelijk de buitenlandse ontwikkelingen, terwijl de *kaikoku* blind waren voor de binnenlandse gevolgen van een Japanse toenadering tot het westen.¹³

Ten tijde van de Vrede van Nanking was Mizuno Tadakuni voorzitter van de *rōjū* (het uitvoerend orgaan van de *bakufu*) en een *kaikoku*-voorzitter. Onder zijn leiding werd een milde houding ten opzichte van het westen aangenomen. Zo herriep de raad een edict uit 1825 dat bepaalde dat elk vreemd schip dat zich in Japanse wateren vertoonde, zelfs als het in nood verkeerde, onder vuur genomen moest worden. Voortaan konden schepen in nood op Japanse hulp rekenen. De Nederlanders werd verzocht dit bericht wereldkundig te maken.¹⁴

¹³ W.G. Beasley, *The Basis of Japanese Foreign Policy in the Nineteenth Century* (Londen 1955) 7-11, 25; *Select Documents on Japanese Foreign Policy, 1853-1868*, bezorgd door W.G. Beasley (Londen 1955) 5-11.

¹⁴ E.M. Jacobs, 'Met alleen woorden als wapen. De Nederlandse poging tot openstelling van Japanse havens voor de internationale handel, 1844', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 105:1 (1990) 54-77: 58.

*De Palembang (1844)*¹⁵

Nederland zat met de herroeping van het edict van 1825 in zijn maag. Als gevolg van het Von Siebold-incident was de relatie met Japan gespannen en de handel verliep stroef. In 1828 hadden dwarskijkers een verboden kaart van Japan in de bezittingen van arts P.F. von Siebold ontdekt. Von Siebold werd uit Japan verbannen en een van zijn informanten, de astronoom Takahashi Kageyasu, werd ter dood veroordeeld.¹⁶ Om de Nederlandse positie niet nog meer te verzwakken, wilde men niet bij de andere westerse mogendheden de indruk wekken dat er in Japan veranderingen op til waren. De Japanhandel stelde inmiddels zo weinig meer voor dat Nederland niets te verliezen had, maar juist van de openstelling van Japan zou kunnen profiteren. Daarnaast was duidelijk dat op termijn het een en ander zou veranderen, waar Nederland als kleine mogendheid maar weinig aan zou kunnen doen.¹⁷

De Nederlandse regering kwam met een listig plan. Een Nederlands oorlogsschip moest een vriendschappelijke brief van koning Willem II aan de *shogun* overbrengen, die de Japanse vrienden zou wijzen op de vele dreigingen en dat het verstandig zou zijn om enkele Japanse havens open te stellen. De komst van een buitenlands oorlogsschip zou niet alleen een *game changer* zijn – zo stelden de Japanse autoriteiten de wapens van de Nederlandse handelsschepen die Nagasaki aandeden altijd in verzekerde bewaring – maar zou het Nederlandse eergevoel en prestige in Europa oppoetsen na de recente Belgische vernedering.

De reis werd tot in de puntjes voorbereid. Von Siebold kwam met een uitgebreid advies over hoe men zich in Japan moest gedragen en welke geschenken men moest meenemen. Vanuit Batavia arriveerde Zr. Ms.

¹⁵ Indien niet anders aangegeven zijn de gebeurtenissen rond de *Palembang* gebaseerd op Jacobs, 'Met alleen woorden als wapen' en F. Matsukata en A. Clulow, 'King Willem II's 1844 Letter to the Shogun "Recommendation to Open the Country"', *Monumenta Nipponica* 66:1 (2011) 99-122.

¹⁶ Y. Yokoyama, 'Spanningen in Oost-Azië in de negentiende eeuw', in: L. Blussé, W. Remmelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 175-193: 178-180.

¹⁷ Kogure, *National Prestige and Economic Interest*, 13.

Palembang in augustus 1844 in Nagasaki. Munitie en wapens mochten aan boord blijven. Op 1 oktober overhandigde commandant kapitein-ter-zee H.H.T. Coops zonder incidenten de koninklijke brief aan de *bugyō* van Nagasaki. Half november liet het hof weten dat de brief in goede orde was ontvangen, maar dat een antwoord nog lang op zich zou laten wachten en dat het beter was dat het oorlogsschip zou vertrekken. De officiële brief zou dan volgend jaar met het jaarlijkse handelsschip meegezonden worden. Aldus geschiedde.

De Japanse brief arriveerde in het voorjaar van 1846 in Den Haag. De *rojū* handelde een dergelijk schrijven van een vazal, waartoe de Nederlanders werden gerekend, af. Zij onderkenden het belang en het gewicht van de Nederlandse boodschap en dat er maatregelen genomen moesten worden om de gevaren af te wenden. De brief eindigde met de waarschuwing geen tweede maal een dergelijk koninklijk schrijven te sturen, omdat dit dan geweigerd moest worden. Het goede nieuws was dat de komst van de *Palembang* niet tot een diplomatieke rel had geleid. Het slechte nieuws was dat de onderneming geen enkel resultaat had opgeleverd. Wel bereidde het de Japanners voor op de grote veranderingen die zouden komen. Maar ook in Nederland waren er veranderingen op komst. De omwenteling van 1848 bracht de liberalen van J.R. Thorbecke aan de macht. Monopolies waren uit den boze en laissez-fair was het nieuwe denken.¹⁸

*De vier black ships van Perry (1853)*¹⁹

Binnen het veranderende krachten spel namen de Nederlanders de positie van intermediair in. Zo bemiddelde opperhoofd J.H. Levyssohn in 1849 bij de repatriëring van enkele aangespoelde Amerikanen. De Nederlandse ambassadeur in Washington, baron F.M.W. Tesla, zorgde ervoor dat via het opperhoofd brieven van Amerikanen de *bugyō* van Nagasaki bereikten. Tesla op zijn beurt informeerde het State Department over Japan. Niet alleen door publicaties in Amerikaanse en Nederlandse kranten was de aanstaande

¹⁸ M. Chaiklin, 'Monopolists to Middlemen. Dutch Liberalism and American Imperialism in the Opening of Japan', *Journal of World History* 21:2 (2010) 249-269: 255.

¹⁹ Indien niet anders aangegeven zijn de gebeurtenissen rond de komst van Perry gebaseerd op Chaiklin, 'Monopolists to Middlemen'.

Amerikaanse expeditie naar Japan publiek nieuws, ook de Japanse regering was al in 1852 op de hoogte gesteld.²⁰

In de zomer van 1852 zou J.H. Donker Curtius opperhoofd F. Rose opvolgen. Maar in plaats van de gebruikelijke titel opperhoofd kreeg hij de titel commissaris van het eiland Deshima, wat een meer diplomatieke dan commerciële betekenis had. Donker Curtius had een voorstel voor een Nederlands-Japans verdrag bij zich en moest de Japanners waarschuwen voor de komst van de Amerikaanse oorlogsschepen. Het verdrag stelde voor, dat vanwege de oude vriendschap, Nederland Japan bij een buitenlandse aanval te hulp zou schieten. Daarnaast zou de haven van Nagasaki opengesteld moeten worden door andere buitenlanders tot Deshima toe te laten. Om de Japanse wetten ten aanzien van buitenlanders te eerbiedigen zouden de Nederlanders als tussenpersonen optreden.

Het optreden van Donker Curtius paste in de Japanse tradities en het lukte hem het verdrag aan de gouverneur van Nagasaki te overhandigen, maar de Nederlandse inspanningen werden ingehaald door de gebeurtenissen in Edo: de dood van *shōgun* Tokugawa Ieyoshi en de komst van het eskader van Perry op 8 juli 1853 voor Uruga. Tegen de zwaar bewapende Amerikaanse schepen hadden de Japanners geen verweer.

Zr. Ms. *Soembing* (1854 en 1855)²¹

In het najaar van 1853 informeerde de *bugyō* van Nagasaki bij Donker Curtius naar de prijs van een fregat en een stoomkorvet. Hij was ook geïnteresseerd hoe in Europa scheepswerven waren ingericht. Zou de Nederlandse regering bereid zijn mee te werken aan de oprichting van een Japanse marine naar Europees voorbeeld? De *daimyō* van Hizen was even-

²⁰ Kogure, *National Prestige and Economic Interest*, 85-86, 90, 95.

²¹ Indien niet anders aangegeven, is deze paragraaf gebaseerd op H. Stapelkamp, *Gerhardus Fabius, 1806-1888. Een leven voor de marine* (Amsterdam 1999) 87-112. Zie eveneens NA, Archief van de familie Fabius [2.21.061] en H.J. Moeshart, *Een miskent geneesheer. Dr. J.K. van den Broek en de overdracht van kennis van westerse technologie in Japan, 1853-1857* (Amsterdam 2003) 53 e.v.

eens geïnteresseerd in Europese oorlogsschepen.²² De later zeer vermaarde staatsman Katsu Kaisū pleitte bij zijn regering voor de oprichting van een marine-opleidingsinstituut naar westers model. De Japanners lieten er geen gras over groeien. In de zogenaamde ‘Aparten eisch van Z.M. den Keizer voor het aanstaande jaar 1854’ verzocht de Japanse regering de levering van enkele stoomschepen, vuurwapens, mortieren en houwitsers en krijgs- en scheepsbouwkundige boekwerken.²³

Donker Curtius, die de Japanse eisen van commentaar voorzag, had zelf geen duidelijk standpunt ten aanzien van het streven van de Japanse regering om tot een moderne zeemacht te komen. Wel was voor hem duidelijk, dat indien de Japanners een op Europese leest geschoeide marine wilde opbouwen, er een door de Nederlanders geleide opleiding moest komen.²⁴ Voor het opperhoofd/commissaris was het duidelijk dat het kleine Nederland onmogelijk op korte termijn de gevraagde schepen kon leveren. Deze waren hard nodig ter bestrijding van zeerovers in de Indische archipel.²⁵ Ook signaleerde hij het probleem van de taal bij het onderwijs en dat het niet wenselijk was dat dit door middel van tolken zou plaatsvinden. Donker Curtius adviseerde dan ook dat de Japanse regering nu al verschillende potentiële kandidaten het Nederlands zou laten leren.²⁶ Verder zag Donker Curtius zijn kans schoon om iets aan de beperkte bewegingsvrijheid van de Nederlanders te doen. Hij maakte de *bugyō* van Nagasaki er op attent dat indien de Japanse regering Nederlands marinepersoneel zou vragen om onderwijs te komen geven, dit onmogelijk op het kleine en

²² *Hizen* is een leen of domein rond Nagasaki. De oude Nederlandse spelling was Fizen.

²³ NA, Archief van het Ministerie van Koloniën, 1850-1900 [2.10.02] (MvK), inv. nr. 5861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage T en U, Japanse eisen voor 1854; J.A. van der Chijs, *Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel* (Amsterdam 1867) 433.

²⁴ NA, MvK inv. nr. 5861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage G, Mening van het Nederlandsche Opperhoofd, 15 oktober 1853.

²⁵ G. Teitler, A.M.C. van Dissel en J.N.F.M. à Campo, *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel (19de eeuw)* (Amsterdam 2005).

²⁶ NA, MvK inv. nr. 5861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage G, Mening van het Nederlandsche Opperhoofd, 15 oktober 1853.

afgesloten Deshima zou kunnen plaatsvinden. Dit moest elders in de stad gebeuren.²⁷ Verder viel de levering van de schepen buiten de gewone handel. Over de prijs moest nog onderhandeld worden. Gezien alle haken en ogen die aan de 'Eisch' vastzaten, was het voor het Nederlandse opperhoofd/commissaris duidelijk dat hij tijd moest winnen.²⁸

Gealarmeerd door berichten in de pers dat andere mogendheden bezig waren vriendschappelijke betrekkingen met Japan aan te knopen, besloot de Nederlandse regering in het voorjaar van 1854 een oorlogsschip naar Deshima te sturen. Hiermee moest het lage Nederlandse aanzien worden opgevijseld en wellicht was het mogelijk om een nieuw en betere overeenkomst met de Japanse regering te sluiten. Haast was geboden. Een schip van het eskader in Indië gecommandeerd door kapitein-luitenant-ter-zee G. Fabius werd erop uit gestuurd.

De eerste reis van de Soembing

Op 21 augustus 1854 arriveerde Zr. Ms. *Soembing* in Nagasaki.²⁹ Als geschenk had het schip een elektromagnetische telegraaf en modellen van trein- en stoommachines aan boord, waardoor het schip veel opzien baarde. Vier dagen na aankomst schreef Fabius een uitgebreide nota aan Donker Curtius, bestemd voor de Japanners, waarin hij ettelijke aanbevelingen deed om tot een moderne Japanse zeemacht te komen. Zij moesten geen geld meer steken in verouderde zeilschepen, maar het geld besteden aan twee op Java te bouwen schroefstoomkorvetten. Voorlopig dienden de schepen onder commando van Nederlandse officieren en machinisten te staan. Schroefschepen waren destijds het neusje van de zalm; de *Soembing* was

²⁷ NA, MvK inv. nr. 5.861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage GG, Brief van Donker Curtius aan de Gouverneur van Nagasaki, 22 oktober 1853.

²⁸ NA, MvK inv. nr. 5.861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage GG, Brief van Donker Curtius aan de Gouverneur van Nagasaki, 22 oktober 1853; NA, MvK inv. nr. 5.861, Zeer geheim verbaal, 20 maart 1854 nr. 103, bijlage N, Mening van het Nederlandsche Opperhoofd, 25 oktober 1853.

²⁹ Over de drie reizen van Zr. Ms. *Soembing* naar Japan, zie: J. Stellingwerf, *Zijne Majesteits Radarstoomschip Soembing overgedragen aan Japan. De drie diplomatieke reizen van kapitein G. Fabius ter opening van Deshima en Nagasaki in 1854, 1855 en 1856*, Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereniging, LXXXVIII (Zutphen 1988).

bijvoorbeeld nog een radarschip. Het was onvermijdelijk om schepen van hout te gebruiken, omdat Japan nog geen scheepshelling of droogdok bezat. De scheepshuid van een ijzeren schip groeit zeer snel met waterpokken aan en konden niet als houten schepen gekrengd worden om zo het onderwaterschip schoon te maken. Hij adviseerde ook een voor stoomschepen geschikte werf te bouwen. Als laatste stelde hij voor om jonge Japanse officieren naar Europa te zenden, om daar opgeleid te worden of om Nederlandse adviseurs op contractbasis aan te stellen, teneinde het noodzakelijke marinepersoneel in Japan op te leiden. Fabius had zelf een voorkeur voor de eerste optie, maar hij werkte toch een plan uit om tot een Japans marine-instituut te komen. Fabius besloot zijn nota met het aanbod om zelf met het onderwijs te beginnen.³⁰

De volgende dag begon Fabius met de eerste les in de stoomwerktuigkunde aan een groep van ongeveer twintig door de *bugyō* van Nagasaki geselecteerde leerlingen. Hij en zijn officieren zouden de komende twee maanden lesgeven in de scheepsbouw, het stoomwezen, het manoeuvreren met Europese schepen, het exerceren met geschut en geweer en het werken met draaibanken. Daarnaast ontvingen de Japanners les van de arts J.K. van den Broek in niet-militaire vakken als werktuigkunde, natuurkunde en telegrafie.³¹ Bijna elke middag (de zondag uitgezonderd) waren er lessen van 14.00 tot 17.00 uur. Fabius' lessen werden gehouden in het huis van het opperhoofd en aan boord van de *Soembing*. Japanse tolken verzorgden de vertaling en een dwarskijker hield alles scherp in de gaten. Vanaf medio september zou Fabius ook nog een deel van de ochtend les geven in geschutsexercitie aan enkele officieren van de *daimyō* van Hizen.³²

Verskillende hoogwaardigheidsbekleders bezochten de *Soembing*, onder wie de *daimyō* van Hizen en de secretaris van de landsheer van

³⁰ NA, Bibliotheek nr. 159 A 23, *Japans Dagb Register gehouden in 't Comptoir Nagasaki, anno 1854*, 77-84, bijlage L A II, 25 augustus 1854.

³¹ H.J. Moeshart, 'Nederlanders en de invoering van de fotografie in Japan', in: *Herinneringen aan Japan, 1850-1870. Foto's en fotoalbums in Nederlands bezit* (Den Haag 1987) 17-25; Moeshart, *Een miskent geneesheer*, 57-60.

³² Het Scheepvaartmuseum, Bibliotheek nr. I 216, nr. 45, Verslag aan Commandant Zeemacht, 15 november 1854; Van der Chijs, *Neêrlands streven*, 112-115.

Satsuma. Deze lieden behoorden tot *kaikoku*-aanhangers.³³ Op 2 oktober bracht de *daimyō* van Chikuzen met groot gevolg een urenlang bezoek aan het gepavoiseerde schip. Fabius liet exercities met geschut en handgeweer en een gewapend alarm uitvoeren. Na afloop werd onder het genot van een hapje en een drankje geanimeerd gesproken over alle mogelijke zaken. De overste was onder de indruk van de doordachte vragen van Japanse zijde. Omgekeerd liet de landsheer bij zijn vertrek weten dat de uren doorgemaakt op de *Soembing* tot de belangrijkste van zijn leven behoorden. Het verzoek om als onderwijzer in Japan te blijven, wees Fabius beleefd van de hand.³⁴

Op 26 oktober 1854 vertrok de *Soembing*. In totaal hadden circa tweehonderd Japanners lessen gevolgd. Als blijk van waardering voor hun inzet kreeg Fabius als geschenk van de *shōgun* een set samoeraizwaarden; het symbool van macht van de militaire klasse in het feodale Tokugawa-Japan.³⁵

De overdracht van de Soembing

In de loop van 1855 kwamen de Japans-Nederlandse betrekkingen in een nieuwe fase terecht. Op Japans verzoek liet de Nederlandse regering twee schepen op een particuliere werf bouwen. Daarnaast bestelden de Japanners alle mogelijke goederen, waarbij de nadruk lag op technische noviteiten, zoals een complete steendrukkerij, een daguerreotype-apparaat (fototoestel), geweren en geschut, (zeevaartkundige) instrumenten, modellen en wetenschappelijke boekwerken. In 1855 en 1856 voeren respectievelijk twee en drie volgeladen Nederlandse handelsschepen naar Nagasaki. Daarnaast wilde de Nederlandse regering Japan een stoomschip schenken. Besloten werd de *Soembing* van het Indisch eskader aan de keizer te schenken. Het ministerie van Koloniën nam het schip van de Koninklijke Marine over op

³³ E. Jacobs, 'Niet alleen woorden', 57.

³⁴ Het Scheepvaartmuseum, Bibliotheek nr. I 216, nr. 45, Verslag aan Commandant Zeemacht, 15 november 1854.

³⁵ In 1869 heeft Fabius nog een zwaard ontvangen van de *daimyō* van Hizen.

voorwaarde dat zij een nieuw schip liet bouwen. In ruil voor de *Soembing* zou Japan twee grote oorlogsschepen in Nederland bestellen.³⁶

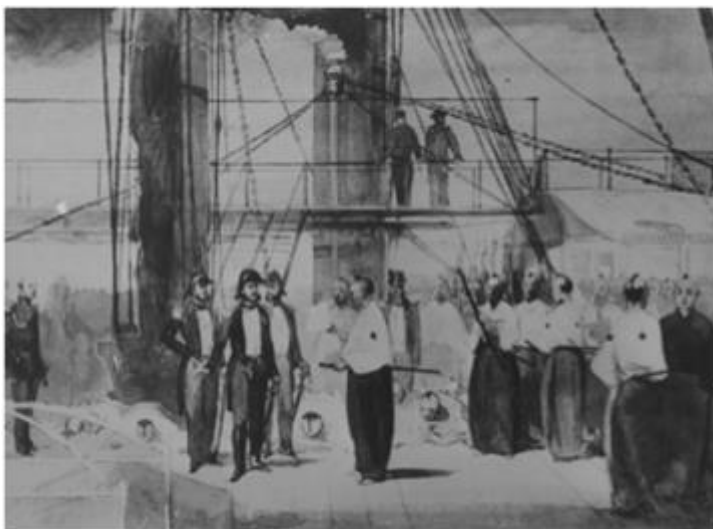
Inmiddels waren de Japanners bezig een vloot op te bouwen. In 1854 werd op de werf van Kagoshima het eerste westerse Japanse driemastzeilschip gebouwd, de *Shobei-maru*. Een jaar later werd met Russische hulp een schoener gebouwd. De *Soembing* zou echter het eerste Japanse stoomschip worden. Kort daarop werden door Nederland nog drie schepen aan Japan geleverd: het schroefstoomkorvet *Choyo* (ex-*Edo*), het radarjacht *Nagasaki* en het schroefstoomkorvet *Kanrin-maru* (ex-*Japan*). De eerste twee schepen werden door C. Gips & Zn. te Dordrecht gebouwd en het derde door Fop Smit te Kinderdijk. In 1863 bestond de Japanse vloot uit dertig moderne zeil- en stoomschepen. Datzelfde jaar werd te Edo het eerste stoomschip te water gelaten. De Japanners liepen snel hun achterstand op het westen in.

Op 21 juli 1855 arriveerden Zr. Ms. *Gedeh* en Zr. Ms. *Soembing* in Nagasaki. De schepen stonden onder commando van respectievelijk kapitein-luitenant-ter-zee G. Fabius en luitenant-ter-zee der eerste klasse G.C.C. Pels Rijcken. Het kleine eskader had zes opdrachten: snelle berichtgeving uit Japan (door de *Gedeh*), de verhoging van het aanzien van het opperhoofd/commissaris Donker Curtius, de aanbidding van een staatsieportret, de overdracht van de *Soembing* aan Donker Curtius, die het schip vervolgens moest aanbieden aan de Japanse regering, het geven van onderwijs en het afleggen van een bezoek aan de haven van Shimoda (niet ver van Edo), om daar het koninklijke portret aan te bieden. Voor dit laatste werd echter geen toestemming verleend.

Het werkelijke doel van de missie was het openstellen van Nagasaki en zo de eeuwenoude afsluiting van Deshima ongedaan te maken. Om dit hoofddoel te bereiken zou de *Soembing* met inventaris worden geschonken, maar zonder personeel. Een detachement van vrijwilligers zou achterblijven om de Japanners les te geven in het gebruik van het schip. Zij zouden alleen achterblijven indien ze de volle vrijheid zouden krijgen om zich in Nagasaki

³⁶ 'Mededeling betreffende Japan', *Verhandelingen en Berigten betreffende het Zeewezen, de Zeevaartkunde en de daarmee in verband staande Wetenschappen* (1857) 231-274: 236-237; Kogure, *National Prestige and Economic Interest*, 131-134.

te bewegen. Via hun vrijheid zou die van alle Nederlanders tevens worden geëist.³⁷ Al op 8 augustus begonnen de eerste lessen in de scheepvaartkunde aan boord van de *Gedeh* en op Deshima. De Nederlandse officieren en manschappen doceerden van maandag tot en met donderdag.³⁸

Afb. 1: Overdracht van de *Soembing* aan de Japanse Keizerlijke Marine. Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), objectnummer 2158_046868.

De schenking van het portret van koning Willem III op 3 oktober om 11.00 uur werd een grootse gebeurtenis. De stoet liep van Deshima door de straten van Nagasaki naar het huis van de *bugyō*. De ‘trein’ bestond onder andere uit twee tamboers, 24 mariniers, de gezanten de graaf van Lynden en baron van Hardenbroek, Donker Curtius, inmiddels tot regerings-commissaris benoemd en overste Fabius (Pels Rijcken ontbrak wegens ziekte). Van Lynden overhandigde met een korte en plechtige toespraak het koninklijke schilderij. Voor het eerst hadden buitenlandse bewapende

³⁷ Stellingwerff, *Zijne Majesteits Radarstoomschip Soembing*, 56-57.

³⁸ NA, MvK, inv. nr. 5877, Geheim Verbaal, 26 maart 1856 nr. 159.

militairen door de straten van Nagasaki gemarcheerd.³⁹ Twee dagen later vond onder het toezicht van de dwarskijkers de overdracht van de *Soembing* plaats. Op 9 november kwam er een voorlopige conventie met de *bugyō* van Nagasaki, waarbij de sleutel van de Landpoort werd overhandigd en de Nederlanders vrij toegang tot Nagasaki kregen. Het belangrijkste doel van de reis was hiermee bereikt. Vijf dagen later aanvaardde Fabius met de *Gedeh* de terugreis naar Batavia. Pels Rijcken bleef met het marinedetachement achter om de keizerlijke rekruten veilig met hun nieuwe schip te leren varen.⁴⁰

De marinedetachementen van 1855-1857 en 1857-1859⁴¹

Het eerste marinedetachement bestond uit 22 man waarvan vier officieren. Pels Rijcken trok bij Doncker Curtius in, de overige officieren kregen ieder afzonderlijk een woning op het eiland, terwijl de manschappen in een pakhuis werden gehuisvest. Tweemaal per dag werd het detachement met de sloepen van de *Soembing*, die inmiddels was omgedoopt tot *Kanko-maru*, opgehaald om er het onderwijs te geven. 's Zondags vond de inspectie plaats.

Op 1 december 1855 benoemde de Japanse directeur der Marine ruim twintig nieuwe officieren, waaronder de nieuwe commandant van de *Kanko-maru*. Het waren lieden van aanzienlijke sociale klasse en hoge leeftijd. Er moesten door het detachement grote maatschappelijke en culturele verschillen worden overbrugd. De Japanse matrozen waren fysiek sterke mannen uit de onderste lagen van de samenleving, maar in Japan moest

³⁹ G. Fabius, 'Het aandeel der Nederlandsche Marine in de openstelling van Japan en in de vorming der Japansche oorlogsvloot in de jaren 1844-1867', *Marineblad* 49 (1934) 268-308: 282-283.

⁴⁰ Fabius, 'Het aandeel der Nederlandsche Marine', 288; Kogure, *National Prestige and Economic Interest*, 135; NA, MvK inv. nr. 888, Verbaal 19 november 1859 nr. 1, Opgave van de Commissaris in Japan.

⁴¹ Indien niet anders aangegeven, is deze paragraaf gebaseerd op Van der Chijs, *Neêrlands streven*, 454-473.

eenieder die een wapen hanteerde een zekere sociale achtergrond hebben. Het was de matrozen lange tijd verboden om met geweer en geschut te exerceren. De Japanse manschappen aten niet gezamenlijk, maar ieder voor zich bereidde zijn eigen maaltijd. De Japanse commandant en officieren leefden aan de wal en bemoeiden zich nauwelijks met de dagelijkse scheepsbezigheden. Onderofficieren weigerden het werk van een ondergeschikte te leren. Het opklimmen naar een hogere rang wegens verdienste en bekwaamheid paste niet bij de Japanse cultuur.

In eerste instantie vond het onderwijs middels tolken plaats. Maar dit werkte niet. De Nederlandse docenten moesten eerst de tolken het technische vocabulaire bijbrengen, voordat zij het konden vertalen voor de leerlingen. Ten tweede ontbeerden de Japanse studenten elke voorbereidende opleiding. Het rekenen alleen al stuitte op problemen. Op aandringen van Pels Rijcken wees de directeur der Marine de officieren voor de verschillende dienstvakken aan: officieren voor de stuurmanskunst, voor de stoomwerktuig-kunde, voor de constructie, tuigage, artillerie enz. Hiermee kwam er een nieuwe opzet van het onderwijs. Naast technische en praktische vakken werd er nu ook voor het eerst onderwijs gegeven in het Nederlands. Daarnaast werd het de matrozen toegestaan om te exerceren met handwapens en geschut. De lessen aan wal vonden plaats in de woning van de directeur van Marine. Twee maal per dag gingen de onderofficieren en schepelingen onder leiding van een officier aan boord van de *Kanko-maru* om te exerceren en het nodige onderhoud te doen.

Naast de leerlingen van de Keizerlijke Marine gaf Pels Rijcken ook les aan leerlingen van de *daimyō* van Hizen, die immers interesse had om een westers oorlogsschip te kopen. Dit waren vooral artsen en chemici. Met hen behandelde hij de bereiding van buskruit. Daarnaast was de *daimyō* van Hizen geïnteresseerd in de oprichting van een Nederlandse school. De leerlingen van de *daimyō* waren de betere studenten, wat weer aanleiding gaf tot jaloezie van de keizerlijke leerlingen.

Eind maart 1857 namen de keizerlijke studenten afscheid van het Nederlandse detachement. Zij dienden zich te Edo te melden. Bij deze gelegenheid kreeg Pels Rijcken als dank voor zijn inspanningen een samoeraizwaard. Voor het eerst vertrok de *Kanko-maru* zonder Nederlanders,

met aan boord 105 keizerlijke officieren, onderofficieren, machinisten, stokers en matrozen die gedurende vijftien maanden les hadden gekregen van het Nederlandse detachement. Te Edo waren inmiddels een school voor 'Hollandsche taal' en een Marineschool opgericht.

Op 21 september 1857 arriveerde met het schroefstoomkorvet *Kanrin-maru* het tweede marinedetachement in Nagasaki. Het schip was onder de naam *Japan* door Fop Smit voor de Keizerlijke Marine gebouwd. Het tweede detachement bestond uit 37 man waarvan zes officieren. Detachementscommandant was luitenant-ter-zee der eerste klasse W.J.C. Huyssen van Kattendyke. Op 1 november vond de commando-overdracht plaats. Een dag later vertrok het eerste detachement aan boord van de *Anna Digna*.⁴²

Er werd lesgegeven aan veertig keizerlijke leerlingen en twaalf van de *daimyō* van Hizen, Satsuma en Chikuzen. In juli 1858 verlieten enkele keizerlijke studenten de opleiding om de nieuwe schoener *Theresia* naar Edo te varen. En nu weer behoorden de studenten van de *daimyō* tot de betere leerlingen. Dit kwam deels doordat de keizerlijke studenten alleen klassikaal onderwijs mochten volgen onder toezicht van een dwarskijker. De andere studenten volgden ook lessen bij de verschillende officieren thuis.

Onder leiding van luitenant-ter-zee der tweede klasse H.O. Wichers werd er een observatorium ingericht met een universeel instrument om de positie van hemellichamen te bepalen en een zogenaamde tijdbal: een grote geverfde bal die dagelijks op een vooraf precies bepaald tijdstip werd neergelaten, waarmee op de schepen de chronometers gelijk gezet konden worden.⁴³

⁴² Van der Chijs, *Neêrlands streven*, 475-498; W.J.C. Huyssen van Kattendyke, *Uit-treksel uit het dagboek van W.J.C. Ridder Huyssen van Kattendyke, kapitein-luit. ter zee, gedurende zijn verblijf in Japan in 1857, 1858 en 1859* (Den Haag, 1860); NA, Factorij Japan inv. nr. 1642B nr. 558, Tweede verslag der werkzaamheden van het Nederlandsch Detachement der Marine, 10 oktober 1859.

⁴³ Het Scheepvaartmuseum, Bibliotheek nr. Hs-0815 (a), H.O. Wichers, Herinneringen aan zijn verblijf in Japan in de jaren 1857 t/m 1859 als instructeur der Japansche Marine (1860).

In de loop van 1857 arriveerden er uit Nederland stoommachines, stoomketels, smederijgereedschappen en metaalbewerkingswerktuigen. Bij het dorpje Akoenora aan de andere kant van de Baai van Nagasaki verrees onder leiding van officier machinist H. Hardes een ‘fabriek voor het stoomwezen’, waar onderhoud aan Amerikaanse, Russische en Japanse stoomschepen plaatsvond. De werkplaats groeide uit tot de latere Mitsubishi-werf.⁴⁴ Officier van gezondheid J.L.C. Pompe van Meerdervoort richtte het eerste militaire hospitaal in. Hij heeft er tot 1863 patiënten behandeld en les gegeven. Hij werd opgevolgd door officier van gezondheid A.F. Bauduin.⁴⁵

Maar het giste in Japan. Er was veel weerstand tegen de nieuwigheden en de westerlingen. Besloten werd om de Marineschool naar Edo te verplaatsen. Nagasaki was ver weg en het leek veiliger om de militaire kennis af te schermen van onbetrouwbare *daimyō*.⁴⁶ In mei 1859 waren alle keizerlijke leerlingen vertrokken. Op Deshima vonden nog wel privélessen aan enkele *daimyō*-studenten plaats. Op 4 november 1859 verliet het tweede marinedetachement Deshima aan boord de *Postiljon*. Van het detachement bleven enkele instructeurs achter waaronder Hardes en Pompe van Meerdervoort. Hiermee kwam een eind aan de opleiding van marinepersoneel in Japan.

Oorlog!

Met het vertrek van het tweede detachement eindigden niet de bemoeienissen van de Koninklijke Marine met Japan. In de jaren daarna deden

⁴⁴ H. Stapelkamp, ‘Hendrik Hardes, 1815-1841. Grondlegger moderne Japanse scheepsbouw en industrie’, *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 11:1 (1992) 29-39.

⁴⁵ J.L.C. Pompe van Meerdervoort, *Beknopte handleiding tot de Geneesmiddelleer. Ten gebruike van de Keizerlijke Japansche Geneeskundige School te Nagasaki* (Desima 1862); J.L.C. Pompe van Meerdervoort, *Vijf jaren in Japan, 1857-1863. Bijdragen tot de kennis van het Japansche keizerrijk en zijne bevolking*, twee delen (Leiden 1867-1868); NA, Collectie Mr. C.Ph.C.E. Steinmetz [1.13.21] inv. n.r. 1s, Stukken afkomstig van A.J. Bauduin, speciaal map d en map f; Moeshart, *Een miskeent geneesheer*, 144-147.

⁴⁶ J. de Vries, ‘De geboorte van de Japanse marine’, in: L. Blussé, W. Remmelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 183.

verschillende Nederlandse oorlogsschepen het land aan. Maar, zoals gezegd, het was onrustig. De *shōgun* steunde nog steeds de *kaikoku*, terwijl de keizer, samen met veel *daimyō*, op de hand van de *jōi* waren. Daarbij meende de keizer dat de *shōgun* zijn boekje te buiten was gegaan met het afsluiten van verdragen met buitenlandse mogendheden. Omdat de keizer de verdragen niet had geratificeerd, waren ze niet rechtsgeldig. De strijd tussen *jōi* en *kaikoku* werd ook op straat uitgevochten. Yokohama, waar de buitenlandse handelshuizen en delegaties waren gevestigd, was bijvoorbeeld een gevaarlijke stad. Nadat drie Russische schepelingen waren vermoord, vonden in 1860 er ook twee Nederlandse gezagvoerders de dood. Op 19 januari 1861 werd de Nederlandse secretaris van het Amerikaanse consulaat in Edo, H. Heusken, vermoord. Op 14 september 1862 werd de Engelse handelaar Ch.L. Richardson door de lijfwacht van *daimyō* Shimazu Saburō gedood. Als reactie stuurde Royal Navy een eskader naar Kagoshima.⁴⁷

Op 9 juli 1863 vertrok schroefstoomkorvet Zr. Ms. *Medusa* van Nagasaki naar Yokohama met aan boord consul-generaal D. de Graeff van Polsbroek. In de Straat van Shimonoseki, die het noordeiland van het zuideiland scheidt, werd de *Medusa* door enkele schepen en kustbatterijen van de *daimyō* van Chōshū onder vuur genomen. Vanwege de sterke tegenstroom duurde het vuurgevecht anderhalf uur. De *Medusa* had zeventien treffers gekregen en er waren vier manschappen gesneuveld. De westerse gemeenschap was geschokt en besloot krachtig op te treden.

⁴⁷ Fabius, 'Het aandeel der Nederlandsche Marine', 299-301.

Afb. 2: Militairen van een Britse landingsdivisie bij een Japanse geschutsbatterij op de kust bij Simonosheki, vlak na de verovering op Japanse troepen. Bron: NIMH, objectnummer 2158_080774.

Een internationaal eskader van zeventien schepen, waaronder vier Nederlandse, en twee bataljons van achthonderd mariniers, onder leiding van viceadmiraal A.L. Kuper, verscheen op 4 september 1864 voor de Straat van Shimonoseki. Een dag later werden de kustbatterijen onder vuur genomen en weer een dag later volgde de landing van de mariniers, waarbij alle batterijen werden ingenomen. De veroverde kanonnen werden onderling verdeeld. De Koninklijke Marine ontving 27.000 kilo geschutmetaal. De Japanse Binnenzee werd opengesteld terwijl er negen miljoen gulden aan schadevergoeding zou worden betaald. De *shōgun* vertrok vanuit Edo naar Kyoto om tekst en uitleg aan de keizer te geven. De val van het Tokugawa-regime was nog maar een kwestie van tijd.⁴⁸

⁴⁸ 'Krijgsverrigtingen der Nederlandsche Zeemagt in de wateren van Japan', *Verhandelingen en Berigten betreffende het Zeewezen, de Zeevaartkunde en de daarmede in*

In Nederland (1862-1869)

Terwijl de spanningen in het land van de rijzende zon verder opliepen bezocht een eerste Japans gezantschap in 1862 Europa en de Verenigde Staten van Amerika. Het gezelschap stond onder leiding van Takenouchi Yasunori, *daimyō* van Shimotsuke. Het doel van de missie was om te onderhandelen over uitstel van de openstelling van de havens van Hyogo en Niigata en van de steden van Edo en Osaka voor buitenlandse bewoning. Op 4 en 6 juli bezocht de Japanse delegatie de Universiteit Leiden. Tijdens het bezoek aan Amsterdam werd contact met de NHM gelegd voor de eerder overeengekomen bouw van oorlogsschepen.⁴⁹ Minister van Marine, voormalig detachementscommandant Huyssen van Kattendyke, steunde het verzoek. Het eerste schip werd aan C. Gips & Zn. voor f831.200 gegund. De kiellegging van wat later de *Kaiyō-maru* zou gaan heten vond plaats op 13 september 1863.⁵⁰

Om de bouw van het schip te begeleiden en om personeel verder op te leiden arriveerde op 6 juni 1863 een Japans marinedetachement in Nederland, onder leiding van marineofficier Uchida Tsunejiro. Het gezelschap bestond uit voormalige studenten van de Marineschool te Nagasaki: vijf zeeofficieren, twee officieren van de gezondheid, vier technici, twee bootslieden en twee juristen. De artsen Ito Genpaku en Hayashi Kenkai vervolgden hun studie aan het Marinehospitaal te Den Helder waar ze herenigd werden met Pompe van Meerdervoort. Ze volgden ook lessen aan het Koninklijk Instituut voor de Marine.⁵¹ De juristen Nishi Amande en Tsuda Mamichi gingen in Leiden bij S. Vissering in de leer. Ze woonden eerst in hotel Le Soleil D'Or, Breestraat 15, later aan respectievelijk de

verband staande Wetenschappen (1864) 397-418; F. de Casembroot, *De Medusa in de Japanse nuteren, 1863-1864* (Den Haag 1865).

⁴⁹ H.J. Ernst, 'De eerste Japanners in Amsterdam, 1862-1868', *Ons Amsterdam* 35:7 (1983) 177-180; H.J. Moeshart et.al., *The Honorable Visitor. Japan in Leiden* (Leiden 2000) 33-41.

⁵⁰ T. Lekkerkerker, *Hout en schepen. Uit de geschiedenis van de houtbewerkerijbedrijven Gips* (Leiden 1941) 58-62; J. de Vries, *Kaiyō-maru. Een in Dordrecht gebouwd negentiende eeuws Japans oorlogsschip* (Dordrecht 1979) 11.

⁵¹ Fabius, 'Het aandeel der Nederlandsche Marine', 306.

Hooigracht en de Hooglandse Kerkgracht. In het najaar van 1865 was hun rechtenstudie afgerond.⁵²

Afb. 3: Portret van marineofficier Uchida Tsunejiro, commandant van het Japanse marinedetachement in Nederland. Bron: NIMH, objectnummer 2158_079700.

De zeeofficieren Yamashita Iwakichi en Furukawa Shohachi gingen aan de Kweekschool voor Zeevaart aan het Noordeinde in Leiden studeren. Ze woonden eerst intern, maar verhuisden later waarschijnlijk naar het huis van hoofdmeester J.A. van Dijk aan de Herengracht 31. Ze kregen van de scheepsschoolmeester les in het Nederlands. In 1864 zijn ze naar de Rijkswerf in Amsterdam overgeplaatst.⁵³

⁵² Moeshart, *The Honorable Visitor*, 48, 53-56; NA, Archief Vissering [2.21.183.88] inv. nr. 4, Briefwissling Simon Vissering.

⁵³ 'Verslag van den Staat der Kweekschool voor Zeevaart te Leyden over het jaar 1863', *Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het Zeenezen, de Zeevaartkunde en de daarmede*

Instrumentmaker Ono, scheepstimmerman Ueda en de machinebouwers Ookawa en Nakayima volgden opleidingen te Leiden en Amsterdam. De bootslieden Furukawa en Yamashita werden aan boord van een marineschip geplaatst waarmee ze verschillende reizen maakten. Op 21 september 1865 overleed Ookawa in Amsterdam, drieëndertig jaar oud. Vier dagen later werd hij begraven op de Westerbegraafplaats in het bijzijn van tien landgenoten.⁵⁴ De overige officieren verbleven afwisselend in Den Haag, waar ze lessen Frans, Nederlands, Engels, Duits en zeevaartkunde volgden, en Dordrecht om de bouw van de *Kaiyō-maru* te volgen. Oude bekende Hardes ontwierp de voorstuwing van het schip.⁵⁵

De bouw van de *Kaiyō-maru* verliep zonder noemenswaardige problemen en het schip liep op 2 november 1865 van stapel. De afbouw duurde tot 1 december 1866 toen het schip het ruime sop koos voor de reis naar Japan, met de elf overgebleven Japanners aan boord. Op 22 juni 1867 droeg de NHM het schip officieel over aan de Japanse regering. Het schip had ruim 1,8 miljoen gulden gekost, inclusief de 5 procent commissie van de NHM. Tijdens de Japanse burgeroorlog is het schip door de *shōgun* ingezet, maar kort na de machtsoverdracht is het schip tijdens een vliegende storm op 16 november 1868 bij het vissersdorp Ezashi vergaan.⁵⁶

C. Gips & Zn. heeft nog een tweede, maar kleiner, stoomschroefschip voor de *daimyō* van Hizen gebouwd: de *Nits-sin*, onder toezicht van oud-student Akamatsu Daisaburo. De *daimyō* schonk het schip aan de

in verband staande Wetenschappen (1864) 177-184: 183; Ernst, 'De eerste Japanners in Amsterdam', 179; Moeshart, *The Honorable Visitor*, 48-49.

⁵⁴ Ernst, 'De eerste Japanners in Amsterdam', 179; Moeshart, *The Honorable Visitor*, 49.

⁵⁵ Stapelkamp, 'Hendrik Hardes', 36; Moeshart, *The Honorable Visitor*, 49-50.

⁵⁶ NA, Archief van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) [2.20.01], inv. nr. 4997-5003, Stukken betreffende de levering van het oorlogsschip *Kai-yoo-mar* aan het Japanse gouvernement, 1863-1867; NA, Archief van de familie Fabius inv. nr. 354, Fabius aan Steinmetz, 29 oktober 1943; Lekkerkerker, *Hout en schepen*, 60-74; De Vries, *Kaiyō-maru*. In 2018 doen de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en de Tokyo University of Marine Science and Technology archeologisch onderzoek naar het wrak van de *Kaiyō-maru*. Zie de webpagina van het platform Maritime Heritage, URL: <https://maritime-heritage.com/dossier-kanrin-maru> (februari 2018).

Japanse Keizerlijke Marine. En tenslotte volgde nog de schoener *Kin-siu*, maar toen was de rol van de Koninklijke Marine bij de Japanse marine al afgelopen.⁵⁷

Besluit

Nederland en de Koninklijke Marine in het bijzonder waren tussen 1850 en 1870 direct betrokken bij de transitie van Japan van een continentale naar een maritieme mogendheid. Allereerst door de levering van oorlogsschepen. Ten tweede door het stationeren van twee marinedetachementen in Nagasaki, die naast het opleiden van Japans marinepersoneel op de Marineschool ook verantwoordelijk waren voor de oprichting van een machinefabriek en een militair hospitaal. En tenslotte het opleiden van Japanse officieren en onderofficieren in Nederland. Deze bemoeienissen waren niet alleen van doorslaggevende betekenis voor de Japanse marine, maar heeft ook een blijvende erfenis achtergelaten.

De bouw van oorlogsschepen speelde hierbij maar een zeer beperkte rol. Veel westerse landen konden die wel leveren. Cruciaal en uniek was de rol van de Koninklijke Marine bij het opleiden van marinepersoneel. Immers, een bekend zeemansadagium luidt: een schip is zo zeewaardig als haar bemanning. Allereerst dient men het schip veilig te varen. Zowel de zee als het leven en werken aan boord van een schip herbergen vele gevaren. Daarbij is de scheepsgemeenschap op zichzelf aangewezen. Kortom, de bemanning moet gezamenlijk het schip veilig varen. Ten tweede moet men leren vechten met het schip. Het is immers een oorlogsschip. En ten derde

⁵⁷ NA, NHM inv. nr. 5004-5008, Stukken betreffende de levering van het oorlogsschip *Nits-sin* aan het Japanse gouvernement, 1867-1870; Lekkerkerker, *Hout en schepen*, 75-76; A.A. Lemmers en G. Boven, *Nederland en Japan, Bijzondere betrekkingen, 1600-1868* (Den Helder 2000) 31.

moet er een idee zijn hoe de vloot in te zetten, gebaseerd op een doctrine of een maritieme strategie.⁵⁸

Voor het leren varen en vechten was de Nederlandse rol essentieel. Veel voormalige studenten van de Marineschool te Nagasaki hebben de Japanse Keizerlijke Marine helpen opbouwen. Om er twee te noemen. Katsu Kaishū was een leerling van Fabius en Pels Rijcken en hij was vele jaren minister van Marine. Hij wordt wel de Bismarck van Japan genoemd.⁵⁹ Enomoto Takeaki was achtereenvolgens viceadmiraal, diplomaat en minister van Marine.⁶⁰ Dus toen Mahan aan het eind van de negentiende eeuw het concept *sea power* ontwikkelde hebben dergelijke lieden dat naar een Japanse maritieme strategie vertaald, zoals de Russische marine tot haar schande in 1905 ondervond. Een blijvende Nederlandse erfenis zijn tot slot de van oorsprong Nederlandse maritieme uitdrukkingen, zoals:

<i>bui</i>	=	boei
<i>dekki</i>	=	dek
<i>dokku</i>	=	dok
<i>masuto</i>	=	mast
<i>modorosu</i>	=	matroos
<i>penki</i>	=	pek, gebruikt in de betekenis van verf
<i>pompu</i>	=	pomp ⁶¹

⁵⁸ V. Enthoven, 'Θάλαττα! Θάλαττα! The sea! The sea! The Royal Netherlands Naval College and the Art of Seamanship', in: H. Kirkels, W. Klinkert en R. Moelker ed., *NL-Arms. Netherlands Annual Review of Military Studies* (Breda 2003) 9-30.

⁵⁹ Stapelkamp, *Fabius*, 89.

⁶⁰ Moeshart, *The Honorable Visitor*, 49

⁶¹ I. Tanaka-Van Daalen, 'Nederlandse woorden en uitdrukkingen in het Japans', in: L. Blussé, W. Remmelink en I. Smits ed., *Benogen betrekkingen. 400 jaar Nederland-Japan* (Hilversum 2000) 129.